

Сердюк В. П.,*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного, господарського,
адміністративного права та правоохоронної діяльності
Інституту права та суспільних відносин
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»***Сердюк Є. В.,***кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії права, міжнародних та політичних відносин
Інституту права та суспільних відносин
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»***Терещенко А. Л.,***кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного, господарського,
адміністративного права та правоохоронної діяльності, директор
Інституту права та суспільних відносин
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»*

ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ДОКАЗІВ І ЇХНІХ ДЖЕРЕЛ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ

Анотація. Актуальність поставленого нами питання полягає в можливості юриста відстояти та захистити інтереси сторони у кримінальному провадженні, яку він представляє, за допомогою сучасного законодавчого закріплення поняття «доказів» і відсутності законодавчого закріплення поняття «джерел доказів» у кримінальному процесуальному кодексі України.

В аспекті проблеми, що розглядається, ми проаналізували визначення поняття доказів і їх джерел у юридичних процесах України та дійшли висновку, що у визначенні поняття доказу важливою ознакою є будь-які фактичні дані, на відміну від чинного КПК, де така ознака відсутня. Визначені цією нормою джерела звужені, що є важливим чинником у кримінальному провадженні, який негативно впливає на виконання завдань, передбачених ст. 2 КПК України.

Досліджено практичне значення закріплення цього поняття у кримінальному процесуальному кодексі України. Зроблено висновок про невисоку ефективність унормування цього поняття.

Аналіз кримінально-процесуальних джерел минулих років свідчить про початок формування та розвитку поняття доказів і їхніх джерел, які поступово створювали правові й організаційні основи їх сучасного законодавчого закріплення.

На підставі узагальнення зарубіжного законодавчого досвіду Німеччини та Нідерландів зроблено висновок про те, що немає необхідності закріплювати в законі поняття доказів, джерел доказів як таких, що не потребують доведення. Потрібне системне наукове дослідження у нашій державі сучасного поняття доказів і їхніх джерел порівняно з чинними КПК ФРН, Нідерландів для додаткового аналізу відсутності у них визначення цього поняття з метою можливого запозичення зарубіжного досвіду.

Зроблено висновок про те, що у поняття доказів, закріплене ч. 1 ст. 84 КПК України, необхідно доповнити словом

«будь-які» перед словами «фактичні дані» та ч. 2 цієї статті викласти в новій редакції: «Ці дані встановлюються: показаннями свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, висновком експерта, речовими доказами, протоколами слідчих і судових дій, протоколами з відповідними додатками, складеними уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукових заходів, та іншими документами».

Такий законодавчий підхід допоможе оперативним працівникам, дізнавачам, слідчим, прокурорам результативніше, якісніше збирати фактичні дані для об'єктивного встановлення обставин кримінального правопорушення та забезпечення справедливого судочинства.

Ключові слова: докази, кримінальне провадження України, юридичний процес, зарубіжний досвід.

Постановка проблеми. Закріплення поняття доказів у чинному Кримінальному процесуальному кодексі України наперед визначає, що не будь-які фактичні дані можуть бути доказами. Для цього законодавець вводить поняття недопустимості доказів, позбавляючи можливості практиків надати суду важливі та, можливо, єдині фактичні дані, які суттєво розширяють можливість суду встановити істину у справі.

Не визначені, звужені законодавцем і лише перераховані джерела доказів перешкоджають практикам вільно працювати для отримання об'єктивного результату дослідження кримінального правопорушення.

Над проблемами визначення поняття «докази» довгий час працювали та працюють законодавці, науковці, практики різних епох, але досі не знайдено єдиного підходу до встановлення таких його ознак, щоб вони повною мірою відповідали завданням кримінального провадження.

Над удосконаленням визначення цього поняття працювали такі вчені-процесуалісти, як Ю.І. Азаров, П.Д. Біленчук,

І.В. Бризгалов, В.М. Батюк, З.Д. Смітєнко, К.О. Чаплинський та ін., котрі звертали увагу на таку ознаку цього поняття, як «фактичні дані». Одні з них вважали фактичними даними не тільки факти, а й відомості про них, інші під доказами розуміли не фактичні дані, а виключно факти та не звертали уваги на таку ознаку, як «будь-які» фактичні дані, що є важливим для доказування у сучасному кримінальному провадженні.

Мета статті – дослідити історичний розвиток і сучасний стан законодавчого вітчизняного та міжнародного кримінального процесуального законодавства щодо закріплення поняття доказів і джерел доказів у кримінальному провадженні України, проаналізувати зібрані факти, зробити висновки та запропонувати шляхи усунення недоліків законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з ч. 1 ст. 84 чинного КПК України доказами у кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню.

Законодавець цим визначенням підкреслює те, що не будь-які фактичні дані можуть бути доказами, й у наступних процесуальних нормах (ст. 87, 88 89 Закону) наперед визначає, які фактичні дані є недопустимими доказами. Це обмежує дії осіб, котрі виявляють і встановлюють фактичні дані для майбутніх доказів, що можуть бути визнані лише судом. Отже, вони повинні бути будь-якими, а джерела доказів – не обмеженими для збирання фактів, які лише суд може визнати або не визнати доказами.

Законодавець встановлює іншу проблему для доказування – не суд визначає, які фактичні дані можуть бути доказами, а сам законодавець уже визначив перелік фактів, що не можуть бути доказами, а суд не може визнавати їх доказами, хоча за Законом суд оцінюючи фактичні дані визначає їх доказами, а не законодавець. Згідно з ч. 1–2 ст. 23 КПК України суд досліджує докази безпосередньо. Показання учасників кримінального провадження суд отримує усно. Не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, крім випадків, передбачених Кодексом. Суд може прийняти як доказ показання осіб, котрі не дають їх безпосередньо в судовому засіданні, лише у випадках, передбачених Кодексом.

Тому встановлення законодавцем визначення поняття доказу як таке, що встановлюється слідчим, прокурором, є не логічним, адже ці дві процесуальні особи не можуть за законом встановлювати докази. Вони відшукують і встановлюють лише фактичні дані, які можуть бути визнані або не визнані доказами лише судом.

За ч. 4 ст. 95 КПК України суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання або отриманих у порядку, передбаченому ст. 225 Закону. Суд не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них.

Виходить, що законодавець не довіряє своїм призначеним процесуальним представникам держави прокурору – процесуальному керівнику (ст. 36 Закону) та слідчому визначеним у КПК центральною фігурою (ст. 40 ч. 1, 2 Закону), оперативним співробітникам, котрі, можливо, здобули важливі для дока-

зування досліджуваних обставин показання, що є, можливо, єдиними й останніми, і надалі не вдасться перевірити їх судом.

Необхідно зазначити, що зміст цих показань міг бути зафіксованим на папері, який оперативний працівник знайшов, щоб зафіксувати необхідну інформацію та назвав її поясненням чи актом, протоколом, але в ньому викладена інформація, що об'єктивно підтверджує досліджувані обставини, а встановити їх через визначені законом джерела з різних причин не є можливим (виїзд за кордон, тяжка хвороба, смерть та ін.).

Згідно зі ст. 225 КПК України у виняткових випадках, пов'язаних із необхідністю отримання показань свідка чи потерпілого під час досудового розслідування, якщо через існування небезпеки для життя і здоров'я свідка чи потерпілого, їх тяжкої хвороби, наявності інших обставин, що можуть унеможливити їх допит у суді або вплинути на повноту чи достовірність показань, сторона кримінального провадження, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, мають право звернутися до слідчого судді із клопотанням провести допит такого свідка чи потерпілого в судовому засіданні, в т. ч. одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб.

Таким чином, держава затрачує час, матеріальні ресурси для проведення процесуальної дії, що впливає на строки виконання завдань КПК та інші важливі чинники для учасників кримінального провадження.

Отже, таке визначення поняття доказів є суперечливим, а звужений перелік джерел не йде на користь вирішення основних завдань кримінального провадження, визначеного ст. 2 КПК України.

Сучасний стан наукових досліджень законодавчого врегулювання поняття доказів і доказування у кримінальному провадженні України матиме системний вигляд порівняно з дослідженнями його історичного розвитку.

Так, «Соборное Уложение» 1649 р., джерелами якого стали Судебники 1497 і 1550 рр., Стоглав 1551 р., указані книги приказів (Разбойного, Земського), царські укази, вироки Боярської думи, рішення земських соборів, литовське і візантійське законодавство як важливий кримінальний процесуальний пам'ятник права нашої держави того періоду, не мало закріпленого визначення поняття доказів, але вживало слово «докази» у деяких нормах. Така позиція законодавця потребує додаткового наукового дослідження [1, с. 1].

Згідно зі ст. 16 Закону СРСР від 25 грудня 1958 (ред. от 28 листопада 1989) «Про затвердження Основ кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік» доказами у кримінальній справі визначалися як будь-які фактичні дані, на основі яких у визначеному законом порядку органи дізнання, слідчий і суд встановлюють наявність або відсутність суспільно небезпечного діяння, винність особи, яка вчинила це діяння, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. Ці дані встановлювалися: показаннями свідка, показаннями потерпілого, показаннями підозрюваного, показаннями обвинуваченого, висновком експерта, речовими доказами, протоколами слідчих і судових дій та іншими документами [2, с. 5].

У повному обсязі таке визначення доказів і джерел доказів закріплено у КПК України 1960 р. де доказами вважаються будь-які фактичні дані, за допомогою яких уповноважені органи встановлюють обставини кримінального правопорушення, а джерела доказів перераховані без їх визначення [3, с. 40].

Отже, аналіз кримінально-процесуальних джерел минулих років свідчить про початок формування та розвитку поняття доказів і їхніх джерел, які поступово створювали правові й організаційні основи їх сучасного законодавчого закріплення, що потребує додаткового наукового дослідження.

Порівнюючи вітчизняний законодавчий досвід закріплення поняття доказів і їхніх джерел у різних чинних вітчизняних юридичних процесах, нами виявлено неоднакове ставлення вітчизняного законодавця до цього питання. Так, докази як факти врегульовані лише у кримінальному провадженні, а докази як будь-які факти закріплені в інших процесуальних законах.

Так, згідно зі ст. 76 ч.1, 2 ЦПК України доказами визначаються будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги та заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи. Ці дані встановлюються такими засобами: письмовими, речовими й електронними доказами; висновками експертів; показаннями свідків [4, с. 1].

Відповідно до ст. 32 ГПК України доказами у справі є будь-які фактичні дані, на підставі яких господарський суд у визначеному законом порядку встановлює наявність чи відсутність обставин, на яких ґрунтуються вимоги та заперечення сторін, а також інші обставини, що мають значення для правильного вирішення господарського спору. Ці дані встановлюються такими засобами: письмовими та речовими доказами, висновками судових експертів; поясненнями представників сторін та інших осіб, котрі беруть участь у судовому процесі [5, с. 1].

Згідно із ч. 1, 2 ст. 251 Кодексу про адміністративні правопорушення доказами у справі про адміністративне правопорушення є будь-які фактичні дані, на основі яких у визначеному законом порядку орган (посадова особа) встановлює наявність чи відсутність адміністративного правопорушення, винність особи в його вчиненні та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. Ці дані встановлюються протоколом про адміністративне правопорушення, поясненнями особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, потерпілих, свідків, висновком експерта, речовими доказами, показаннями технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, у т. ч. тими, що використовуються особою, яка притягається до адміністративної відповідальності, або свідками, а також працюючими в автоматичному режимі, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису, у т. ч. тими, що використовуються особою, яка притягається до адміністративної відповідальності, або свідками, а також працюючими в автоматичному режимі, які використовуються при нагляді за виконанням правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, протоколом про вилучення речей і документів, а також іншими документами.

Обов'язок щодо збирання доказів покладається на осіб, уповноважених на складання протоколів про адміністративні правопорушення, визначених ст. 255 цього Кодексу [6, с. 1].

Відповідно до ст. 72 КАСУ доказами в адміністративному судочинстві є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги та заперечення учасників справи, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. Ці дані встановлюються такими засобами: письмовими, речовими й електронними доказами; висновками експертів; показаннями свідків [7, с. 1].

В аспекті проблеми, що розглядається, ми проаналізували визначення поняття доказів і їхніх джерел у юридичних процесуальних актах України. Всі вони закріплюють визначення поняття доказів як будь-яких фактів.

Таким чином, справедливим є висновок про те, що у поняття доказів, закріплене ч. 1 ст. 84 КПК України, необхідно доповнити словом «будь-які» перед словами «фактичні дані» та ч. 2 цієї статті змінити, розширивши список джерел. Це дозволить представникам правоохоронних органів різних структур бути вільнішими під час збору фактичних даних та ефективніше боротися зі злочинністю, а судам – приймати законні та справедливі рішення.

Із Єдиного державного реєстру судових рішень України нами вивчено 7 ухвал і 18 вироків, у яких вирішувалися питання виправдання особи. У 15 випадках, або 60%, поняття доказу не згадується, у 10 випадках, або 40%, згадуються докази, недопустимі докази. Посилання на ч. 1 та 2 ст. 84 КПК України відсутні. На нашу думку, це може свідчити про не достатній рівень законодавчого обґрунтування цього поняття.

З метою порівняння визначення поняття доказів і їхніх джерел нами досліджено зарубіжний досвід кримінального процесуального закріплення поняття доказів і їхніх джерел.

Так, у КПК ФРН від 1 лютого 1877 р. з останньою зміною ст. 2 закону від 9 жовтня 2020 р. (Федеральний вісник І ст. 2075) слово «докази» згадується в нормах щодо порядку, обсягу збору доказів, наявних доказів, збереження доказів, докази протоколу та ін. Загалом більш ніж у 10 нормах КПК, однак, самого визначення цього поняття нами не знайдено, як і визначення чи переліку джерел доказів.

На нашу думку, це свідчить про рівень свідомості та культури суспільства, законодавчого органу держави, котрі не вважають за потрібне вводити таке поняття, що не потребує доведення, щоб не створювати проблем у теорії, законодавстві та практиці. Це питання може бути предметом подальшого наукового дослідження з метою впровадження його у вітчизняне процесуальне законодавство, зокрема у кримінальне провадження [8, с. 1].

КПК королівства Нідерланди вживає слово «докази» без його визначення, що може говорити про те, що воно не потребує законодавчого закріплення. Відповідно до ч. 1 ст. 339 КПК Нідерландів законними доказами визнаються лише такі: власне сприйняття суддею; заяви обвинуваченого; показання свідка; заяви експерта; письмові документи. Факти чи обставини, відомі громадськості, не вимагають доказів. Відповідно до ст. 334а докази того, що обвинувачений вчинив обвинувачене правопорушення, не можуть ґрунтуватися виключно чи вирішально суддею на письмових документах.

Отже, визначення поняття доказів у кодексі відсутнє, але перераховані засоби їх встановлення, що може бути предметом подальшого наукового дослідження з метою можливого впровадження такого досвіду у вітчизняне кримінальне провадження [9, с. 1].

Згідно із ч. 1–3 ст. 127 КПК Латвії, прийнятого 21 квітня 2005 р. й оприлюдненого Президентом держави 11 травня 2005 р., доказами у кримінальному процесі є будь-які отримані в передбаченому законом порядку і закріплені у встановленій процесуальній формі відомості про факти, які залучені у кримінальний процес особою в межах своєї компетенції та використовуються для обґрунтування наявності або від-

сутності обставин, що входять до предмету доказування. Залучені у кримінальний процес особою як докази можуть використовувати тільки достовірні та допустимі відомості про факти. Отримані при заходах оперативної дії відомості про факти, в т. ч. відомості, зафіксовані за допомогою технічних засобів, можуть використовуватися як докази лише в тому разі, якщо вони можуть бути перевірені в установленому цим Законом процесуальному порядку [9, с. 35].

Тобто за цим законом доказами визнаються будь-які відомості про факти без обмежень і без додаткового поняття джерел доказів, що налає можливість особам, залученим до процесу, на підставі Закону здобувати їх і надавати для оцінювання до суду.

Аналіз зарубіжного законодавчого досвіду Німеччини та Нідерландів дає підстави зробити висновок про те, що немає необхідності закріплювати в законі поняття доказів, джерел доказів як таке, що не потребує доведення.

Пропонуємо визначення поняття доказів, закріплене ч. 1 ст. 84 КПК України, доповнити словом «будь-які» перед словами «фактичні дані» та ч. 2 цієї статті викласти в новій редакції, розширюючи список джерел: «Такі дані встановлюються: показаннями свідка, показаннями потерпілого, показаннями підозрюваного, показаннями обвинуваченого, висновком експерта, речовими доказами, протоколами слідчих і судових дій, протоколами з відповідними додатками, складеними уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукових заходів, та іншими документами».

Це дозволить представникам правоохоронних органів різних структур ширше використовувати процесуальні можливості під час збору фактичних даних та ефективніше боротися зі злочинністю, а судам – приймати законні та справедливі рішення.

Пропоноване визначення поняття доказів відповідатиме його процесуальній суті та позбавить можливості різного тлумачення в теорії та практиці.

Висновки. Є необхідність системного додаткового наукового дослідження у нашій державі формування і розвитку сучасного поняття доказів і їхніх джерел. Потребують додаткового вивчення чинні КПК ФРН, Нідерландів, Латвії, практики їх використання для аналізу відсутності у них визначення цього поняття з метою можливого запозичення зарубіжного досвіду.

Література:

1. Соборне уложення 1649 р. URL: w.wikiwand.com/uk/Соборне_уложення_1649_року. С. 1.
2. Закон СССР от 25 декабря 1958 (ред. от 28 ноября 1989) «Об утверждении Основ уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик». С. 1.
3. Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон України № 1001-05 від 28 грудня 1960 р. в редакції від 18 січня 2012 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>. С. 40.
4. Цивільний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2004 № 40–41, 42. Ст. 492. В редакції Закону № 2147-VIII від 03 жовтня 2017 р. *БВР*. 2017. № 48. Ст. 436. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
5. Господарський процесуальний кодекс України. *Верховна Рада України*; Кодекс України, Закон, Кодекс від 06 листопада 1991 р. № 1798-XII (Редакція станом на 15 грудня 2017). URL: <http://pidruchniki.com/1419041649042/pravo/dokazi#663>. С. 1.
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення. 7 груд. 1984 р. Верховна Рада УРСР; Кодекс України, Закон, Кодекс від

07 грудня 1984 № 8073-X (Редакція станом на 01 січня 2018). URL: zakon.rada.gov.ua/go/80731-10. С. 1.

7. Кодекс адміністративного судочинства України. 6 лип. 2005 р. *Верховна Рада України*; Кодекс України, Кодекс, Закон від 06 липня 2005 р. № 2747-IV (Редакція станом на 15 грудня 2017). URL: zakon.rada.gov.ua/go/2747-15. С. 1.
8. Кримінально-процесуальний кодекс ФРН від 1 лютого 1877 р. RGBI. С. 253. Ст. 9 d. G v. 12.9.1950 р. I 455 зі зміною ст. 2 закону від 9 жовтня 2020 р. (Федеральний вісник I ст. 2075) С. 203. URL: http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stpo/englisch_stpo.html. С. 1.
9. Кримінально процесуальний кодекс Нідерландів від 15 січня 1921 р. URL: <http://www.wetboek.van%20Strafvordering.html>. С. 1.
10. Кримінально-процесуальний закон Латвії 2005 р. URL: <http://www.pravo.lv>. С. 1.

Serdyuk V., Serdyuk E., Tereshchenko A. The practical significance of the concept of evidence and their sources in the criminal proceedings of Ukraine

Summary. The urgency of our question lies in the ability of a lawyer to defend and protect the interests of a party in criminal proceedings, which he represents through the modern legislative consolidation of the concept of “evidence” and the lack of legislative consolidation of the concept of “sources of evidence” in the Criminal Procedure Code. In terms of the problem under consideration, we analyzed the definition of evidence and their sources in the existing legal proceedings of Ukraine and concluded that in defining the concept of evidence an important feature is any factual data in contrast to the current CPC where such a feature is absent. Also, the sources defined by this norm are narrowed, which is an important factor in criminal proceedings which negatively affects the performance of tasks provided for in Article 2 of the CPC of Ukraine. The practical significance of enshrining this concept in the Criminal Procedure Code of Ukraine has been studied. It is concluded that the standardization of this concept is not very effective. The analysis of criminal procedure sources of the past years testifies to the beginning of formation and development of the concept of evidence and their sources which gradually created legal and organizational bases of their modern legislative fixing and needs additional scientific research. Based on the generalization of foreign legislative experience of Germany and the Netherlands, it was concluded that there is no need to enshrine in law the concept of evidence, sources of evidence as those that do not require proof. Therefore, there is a need for systematic scientific research in our country of the modern concept of evidence and their sources in comparison with the current CPC of Germany, the Netherlands for additional analysis of their lack of definition of this concept in order to possibly borrow foreign experience. It is concluded that in the concept of evidence enshrined in Part 1 of Art. 84 of the CPC of Ukraine must be supplemented with the word: “any” before the words “factual data” and Part 2 of this article to state in a new wording: “These data are established: testimony of a witness, victim, suspect, accused, expert opinion, physical evidence, protocols investigative and judicial actions, protocols with relevant annexes, drawn up by the authorized bodies based on the results operational and investigative measures, and other documents”. This legislative approach will help operatives, investigators, prosecutors to more effectively and efficiently collect factual data to objectively establish the circumstances of a criminal offense and ensure a fair trial.

Key words: evidence, criminal proceedings of Ukraine, legal proceedings, foreign experience.